

VILÁGHÁBORÚ ALULNÉZETBŐL. ÁT- ÉS TÚLÉLŐ TÖRTÉNETEK

*Háborús hétköznapiak hadszíntéren,
hátországban, 1939–1945.*

Szerk. Gyarmati György – Pihurik Judit

■ A háborúzás hívószavai között leginkább a győzelmek, a hódítások, a csatateretek és a hadvezérek nevei vezetnek a sorban. Csak utánuk az emberi és az anyagi veszteségek, netalán a békekötés s ennek erőből diktált feltételei, amikor a győztesnek mindig igaza van. De ha igaza a győztesnek mégsem lenne, akkor is igaza *kell* hogy legyen... És ha már nem csak vigasztalódni akarunk, akkor Montecuccoli közismert mondására kell gondolnunk. Míszertint a háborúhoz három dolog szükségeltetik: pénz, pénz és ismét csak pénz. Hozzáteve, hogy azt a nem kis pénzt, paripát, fegyvert valakiknek elő is kell teremteniük, majd katonanyelven egyetlen fogalomba, a logisztikába tömörítve, a frontvonalakba is illik eljuttatniuk. Ezen a csapáson haladva arra a bizarr következtetésre juthatunk, hogy egy háború sorsa nem is annyira a frontvonalakban, mint inkább a hátországban dől el. A központi hatalmak összeomlása az első világhégés végén erre enged következtetni. A katonák, így vagy úgy, ők még tartották a frontot, a hátország volt az, ahol vékonyult a cérna. Fogytán volt az a másodikban is, de már rejtettebben, részben a totális háború propagandisztikusan harsozó meghirdetése miatt. A totális háború pedig nemcsak a hadműveleti övezetekben, hanem a szemben álló felek egész területén, a hátországokban is zajlott. Folyamatosan.

Helyben vagyunk, elérkeztünk egy másfajta, korszerűbb történelmi szemlélet hívószavaihoz, amelyek az itt ismertett tanulmánykötet címében is szerepelnek. Hadszínterek, hátország, mindennapok. Három gyűjtőfogalom. A részletek bőségére a szerkesztők által felsorolt hívószavak mennyiségéből is következtethetünk, bár a felsorolt kerek száz közül most legfeljebb mutatóra, ha futja. Árpád-vonal, Auschwitz-jegyzőkönyv, Don-kanyar, Hitler-szalonna, SAS-behívó (népiesen Siess Adolfnak Segíteni), sztálinorgona. Aztán: áruhiány, beszolgáltatás, fejadag, hadisegély, kenyérjegy, pótkávé, zabrálás. Végül pedig: bombatölcsér, csodafegyver, erőltetett menet, halálkaraván, munkaszolgálat, óvóhely, rekvirálás, zárótűz.

Akkoriban közszájon forogtak ezek a szavak, mára viszont egy részük már kihullott a köztudatból. Magyarázó lábjegyzetekre a fiatalabb korosztályok számára leginkább a bakahumor tulajdonnevekhez kapcsolódó gyöngyszemei szorulnak. Persze a háborús szótár újabb olvasata nagyrészt a fogyatkozó számú résztvevők, szemtanúk számára új, a békeidők legújabb nemzedékei számára már csak háromnegyed évszázaddal ezelőtti át- és túléléstörténetek.

Az át- és túlélés persze a békeidőkre is illő hívószavak. A kötetben szereplő tanulmányok igencsak változatos tematikájából csupán kettőt emelnék ki. Azokat, amelyeknek legnagyobb az áthallásuk a nyolcvanas

évek „romániai nagybőjtje, gazdasági hadiállapota” felé.

Az egyik az élelmiszerhiány. A magyar élelmiszer-szállítmányok nagy tételben már a harmincas évektől kezdve s a háború alatt egyre nagyobb arányban, Németország felé vették az útjukat. Odahaza pedig megjelenhetett a jegyrendszer, egyre szűkebben mért fejadagjaival. Az élelmiszer-korlátozásokat befelé a frontszükségletekkel próbálták mentegetni, ellentétet szítva a font és a hátország között, pedig a katonák a frontvonalakban is éheztek. A háborús következmények pedig nagyon is hasonlítottak a nyolcvanas évekbeli állapotokhoz. Hústan napok, jegyrendszer, beszolgáltatások, rekvirálások.

Kemény Simon író, akit a kikeresztelkedés sem mentesített a zsidótörvények diszkriminációja alól, még a háború derekán, 1942 júliusában írta be naplójába a következő sorokat. „Az emberek nem beszélnek másról, csak evésről, mit kaptak, mit nem tudtak beszerezni, miért, mennyi ideig kellett sorban állni, minek mi az ára feketén [...] irigykedve beszélnek az olyan ismerősökről, akik negyed kiló vajat vagy fél liter tejfölt tudtak szerezni. A nagycsarnokban ma óriási szennáció volt két ketrec csirke egy kereskedőnél. Az asszonyok odarohantak, lökdösték, öklözték egymást, lárma, sivalkodás, végre hatalmas verekedés. A vendőrök alig tudták lecsillapítani a csirkeforradalmat.”

A frontvonalak hullámvásákor beállott hatalmi úr tulajdonosi interregnumot is jelentett, magyarán a szabad rablás lehetőségét nemcsak a katonák, de a helyi lakosság számára is. A rablás, fosztogatás „dáváj csász” meg a mindenféle önkény, erőszak tudatunkban az országnak a szovjet csapatok általi „felszabadításához” fűződik. Nos a tanulmánykötet nem egy fejezetéből kiderül, hogy a háború az mindenhol háború, hogy fordított helyzetben, a keleti vagy a nyugati frontokon sem történt ez másként. A könyvben erről a témáról közölt szemelvény a „szajré

zászlóalj újvidéki beszerzéseiről” még a viszonylag szalonképesebb történetek közül való. A kötet társszerkesztője, Pihurik Judit fennmaradt naplók és levelezések konkrét példái után általánosabb következtetéseket is megfogalmaz: „...a háborús viszonyok kikezdi az emberséget, a megszokott erkölcsi normákat. A közvetlen életveszélyben fel erősödnek az indulatok, érzések, a bajtársiasság, a felelősségérzet és a patriotizmus éppúgy, mint a rosszindulat vagy egysesekben éppen a szadizmus. A negyedmillió második magyar hadsereg tömege nem csupán az otthonától távolodott el, hanem a »békebeli« életet szabályozó konvencióktól is, miközben ez a változás [...] bekövetkezett a hátországban is.” Például abban, hogy felcserélődött a férfiak és a nők hagyományos munkamegosztása. A frontharcosoknak gyakran maguknak kellett főzniük, mosniuk, a lövészárkok igazi háztartásbelijeivé váltak. Az otthon maradt nők viszont családfenntartók lettek, a legnehezebb mezei munkákat nekik kellett elvégezniük.

A totális háborúra emlékezők tematikája természetszerűleg igen változatos. A civil társadalom militarizálása már a harmincas években megkezdődött, lásd leventemozgalom, polgári légoltalom, győri program mint hadigazdaság stb. A háború szele az irodalom, a művészetek berkeit, de a még viszonylag autonóm egyházakat sem kímélte. Kisebb-nagyobb kompromisszumokra valamennyien rákényszerültek. A rövid életű revíziós sikerek („országgyarapítás”) felvidéki, erdélyi, újvidéki tapasztalatai a reintegráció elmentmondásait is példázzák.

A holokaustba torkolló zsidóüldözéseket a kötet több tanulmánya is taglalja. A tragédia méreteit – amelynek a következményei a közéletben a mai napig visszhangoznak – a másik társszerkesztő, Gyarmati György tanulmányából idézzük: „A korabeli magyar állam abban az értelemben folytatott kétfrontos harcot, hogy a haderő egy részének az országhatárokon túlra vezénylése mellett kiterjedt »belső frontot« nyitott

saját polgárainak sokasága ellen is. Noha külső ellenségével szembeni erőpróbáját illetően mindinkább vesztesre állt, ám mire bekövetkezett az ország területének – közel háromnegyed évig tartó – hadszíntérré válása, belső háborúját illetően célhoz érni látszott. E belső »második front« ármádiája – az állam igazgatási kara – azért lehetett »eredményesebb«, mert hazai terepen, jórészt begyakorlott szolgálati rend és funkcionális rutin üzemmenetébe illesztve »tette a dolgát«. Ennek lett a következménye, hogy a harci cselekmé-

nyek során elszenvedett 300 ezer körüli »katonai« emberveszteséget másfélszeresen túlta felül az adminisztratív úton pusztulásba – gettókba, haláltáborokba és halálmenetekbe – »igazgatott« civil áldozatok száma.”

Hetven év múltán a tragédia túlélői közül már csak igen kevesen szólalhattak meg a kötet írásában. Fogyatosok számuk is arra figyelmeztet, hogy további át- és túlélési történeteiket sietve kellene begyűjteni.

Krajnik-Nagy Károly

ELSŐ KÉZBŐL A KILENCVENES ÉVEK MAGYAR KÜLPOLITIKÁJÁRÓL

Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*

■ Jeszenszky Gézát, a budapesti Corvinus Egyetem emeritus professzorát, az egykori Antall-kormány külügyminiszterét, Magyarország washingtoni és norvégiai nagykövetét nem szükséges külön bemutatni az olvasó számára. Aki személyesen ismeri, az tudhatja, hogy fejében-lelkében két, egymást kiegészítő egyéniség lakozik: az egyik a melegszívű, idealista magánember, amit legtöbbször politikai ellenfelei is elismernek, a másik pedig a szakember, aki a gyakorlati diplomáciát az egyetemi oktatás elméleti tudáshalmazával kombinálja nagy előszere-ttel. Egy, a *Háromszék* című sepsiszentgyörgyi lapnak adott interjújában Jeszenszky kifejtette: e könyv megírásakor Winston Churchill brit miniszterelnök hatkötetes, irodalmi Nobel-díjat is elnyert emlékirata volt számára a modell, amelyben személyes álláspontján keresztül, saját egyéni tapasztalatait, emlékeit empirikus tudással

ötözve ismertette a nagynevű szerző. Jeszenszky e munkája nem olyan terjedelmes ugyan, mint Churchill emlékirataié, és az irodalmi Nobel-díjra sem válik esélyessé, na, nem azért, mert írói stílusa nem lenne elég színvonalas, hanem mert térségünk eseményei iránt manapság már nem létezik globális szintű érdeklődés. A kilencvenes évek elején ugyanakkor a világ a kommunizmus bukását követő átmeneti évek Közép-Kelet-Európájára figyelt, miközben a volt szocialista országok az átmenet nehézségeivel küszködtek. Ezek a nehézségek nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem külpolitikai téren is jelentkeztek. Ez utóbbiakal volt kénytelen birkózni Jeszenszky Géza, mint a rendszerváltást követően első demokratikus kormány külügyminisztere. Ami, ahogy a könyvből is kiderül, nem volt egyszerű.